

*Драган Симеуновић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ФЕНОМЕН ГРАНИЦА

Сажетак

Предмет анализе је феномен граница, који је не само у Србији, већ у целом свету актуелнији него икада. Иако живимо у времену у коме су границе недавно биле проглашене сувишним и провизорним, нагли прилив миграната, међугранични спорови и Дамоклов мач сепарације који виси над главама немалог броја европских и неевропских мултиетнички и мултирелигијски структурираних друштава, учинили су границу као феномен веома актуелном не само на политичком и војном, него и на економском и културном плану.

Циљ рада је да се феноменолошким приступом објасни смисао границе и покаже да су разноврсне границе присутније у нашим животима далеко више него што ми то примећујемо, да су државне границе најчешће прокламоване као трајне и стабилне, а да су заправо несталне и крхке, и сигурне само онолико колико друга страна преко границе то хоће и може. Намера аутора је да покаже да границе нису само места сукоба, већ и сусрета.

Од метода се у раду користе метода апстракције, упоредно-историјска и херменеутичка метода која је неизбежна у сваком феноменолошком истраживању.

Резултат рада је одређење појма границе не само као линије већ и као територије уз линију са дужином, утврђивање њене друштвене, и нарочито политичке функције, посебности културе границе и њене неизбежно мултикултурне димензије, односа границе према центру и периферији целине која се њоме граничи, њене ефективности у времену кризе и перспективе у глобалистички устројеном свету. Закључак рада је синтетичког карактера и обухвата не само домете у раду него и имплицира тезе о граници као феномену прошлости, садашњости и будућности.

Кључне речи: простирање, целина, граница, центар, периферија, култура границе, човек границе, криза, сукоб, сусрет

* Електронска адреса аутора: dragan.simeunovic@fpn.bg.ac.rs

Свачији живот, као постојање и живот уопште, обележен је најмање са две границе: рођењем и смрћу. Све људске границе су релативне и прелазне, сем смрти као границе живљења и зато њу и не доживљавамо као нешто људско, већ као нешто апсолутно нељудско и антиљудско.

Павле Флоренски је добро уочио да је све што је створено подељено на двоје. Већ у првим речима књиге постања света имамо да је Бог „створио небо и земљу“, као и мушкарца и жену, те много других двојстава која углавном једно другом противрече, закључно са најбитнијем од свих двојстава, а то је „видљиви и невидљиви свет“. Сва та двојства имају своје узајамне границе које можемо означити као границе додира. Те границе се понекад и међу почем дају видети па и опипати, а кад је реч о невидљивим оне се могу само трансцендентално осетити или наслутити. Видљиви и невидљиви свет се не додирују само у сну, већ стално, али, зачудо, ми то мање примећујемо кад смо будни.

То мења нашу представу о граници као нечем изузетно чврстом и стабилном, а тиме и сигурном. Управо измешаност, спајање и делимично преливање на додиру два двојства чине границу двојстава границом. Што су границе мање такве, ради се мање о двојству где су границе чврсте. Заправо, ту се тада не ради о комплементарном двојству, већ само о две различитости. Отуда ни државе које немају културну прожетост у зони граница не могу бити пријатељске.

Човек се радо простире јер је простирање потврда његове слободе, и зато увек настоји да се простре не само докле сежу његови интереси и потребе, већ докле се простира његова глад за слободом и сигурношћу. Међутим, простирање увек укључује и ризик јер се у њему „увек скрива и неко догађање“.¹ У избору између простирања и непростирања долази до изражаја Периклова мисао да је срећа у слободи, а слобода у храбрости.² Човек мора бити храбар, да би био слободан, а слободан да би могао бити срећан. Зато распростирање и храброст иду заједно.

Наша потреба за простором је вишезначно интересна. Наш примарни интерес је наша безбедност као основно добро, али наш интерес је и свако друго наше добро. Тежећи већем добру човек тежи и већем простору јер везује величину добра за величину простора који поседује или користи.

Уопште, све што је живо, било да је реч о јединки или о колективу, тежи да има своју територију као важан услов свог доброг

1) Мартин Хајдегер, *Списи о уметности*, ЦИД, Подгорица, 2014, стр. 182.

2) Према: Kosta Čavoški, *Moć i prevlast. Tukididova politička misao*, Catena mundi, Beograd, 2015, стр. 75.

живљења или бар преживљавања. Чинећи из тог разлога своју територију сигурном што је више могуће, свако биће настоји да учини себе не само сигурним, већ и доминантним у том простору јер су сва жива бића не само бића страха, већ уједно и бића моћи. Без сопствене територије, односно без свог довољног животног простора нема ни осећаја слободе, једнако као што у крајњем нема ни пуног материјалног живота. Тако долазимо до спознаје да је граница не само услов стварне, већ и замишљене слободе.

Вођена циљем да што тачније одреде простор своје сигурности и потпуне слободе, сва жива бића настоје да ограниче свој свет што има вишезначне последице. Једна од њих је и настанак разноврсних видљивих и невидљивих граница. Свима њима је заједничко то што имплицирају недостатак спознавања Другог, па чак и границе саме као општости. Отуда „ми нешто знамо, осећамо као границу само утолико уколико смо уједно већ прешли преко тога“.³

Сем нагона за преживљавањем и отуда и поседовањем територије, настанак граница додатно још условљава и свако заједништво. Границом је заједница не само сабрана у Своје већ и обезбеђена, и као таква бива перципирана од оних који у Њено нису укључени. Граница у име колектива, односно неке заједнице, увек почива на некој разлици између те и других заједница. Та разлика се увек проглашава важном, ако не и најважнијом,⁴ мада може бити и сасвим симболичне природе. Као што је уочио Бауман (*Zygmunt Bauman*) „само по себи заједништво (земљишта, језика, традиције) је увек један артефакт активности цртања границе, увек спорно и оспоравајуће, оно неке (потенцијално ометајуће) разлике прећуткује, а неке друге (објективно мање) разлике представља као моћне и одлучујуће факторе одвајања“.⁵

У нашем субјективном доживљају заједништва и оцене важности сродности и разлика које га одређују може се ићи тако далеко да се створе и визије таквог заједништва чије су границе заправо крајњи домети наше субјективности и нашег увида у живот и свет. Отуда Шопенхауер (*Arthur Schopenhauer*) с правом назначава границе наших визија као границе које сматрамо границама света.

На граници се чува целина. Тачније, без границе не би било целине. Граница стиже до тамо докле се простире нечија моћ по-

3) G. W. Friedrich Hegel, *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, стр. 83.

4) Jonathan Sacks, *The Dignity of Difference. How to avoid the Clash of Civilization*, London – New York, Continuum, 2003.

5) Zygmunt Bauman, „Soil, blood and identity”, *The Sociological Review*, 40 (4)/1992, стр. 667; Види такође и: Steve Reicher, Nick Hopkins, *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2001, стр. 154.

седовања као неоспорна. Ни на једној страни границе нико није исувише мали нити безнадежно слаб, јер да јесте, границе међу њима не би ни било.

На великом броју језика реч граница потиче од латинске речи *frons* која значи лице, чиме се хоће рећи да је граница место где се и са пријатељем и са непријатељем сусрећемо лицем у лице стојећи при том на својој, као сигурној територији. То је уједно и порука да је то место на коме се пази, мотри и стално држи лице (а тиме и поглед) окренуто ка другој страни границе, и никада се непријатељу, али ни пријатељу не окрећу леђа.

Граница као линија разграничења две сукобљене или непријатељске стране подразумева непостојање простора за нормалан живот, неодржив развој ма чега што није у вези са конфликтом и насиљем, формалну припадност, а практичну искљученост те линије из простора државе којој као њена граница она припада, место где су могући сви облици угрожавања људских права, на коме нема и не може бити икаквог значајнијег инвестирања ни привредног прогреса, сем пораста у једином промету у времену криза – пораста шверца роба, оружја и људи, ових последњих и као вољних и као невољних избеглица.

Граница није и не може никада бити само једна танка замишљена линија како је правници и политичари представљају, напросто већ зато што, како је једном приликом приметио Тибор Варади (*Tibor Varady*), и „право има своје границе“.⁶ Она је отуда и та линија, али уједно и еластично одређен простор око једне, формално трајне, а заправо врло померљиве линије. Та померљивост границе је њено веома важно и трајно својство које се обично при том не признаје од стране оних који су границу успоставили, а истиче од стране оних који хоће да је преобликују.

У неким језицима се прави разлика између границе схваћене као гранична линија и границе схваћене као одређен, територијално дубљи, а за неке и трајни животни простор. Обично се за те појмове у енглеском или у француском језику користе термини *border* и *frontier*, али без семантичког инсистирања на оштрој разлици при њиховој употреби у смислу строге везаности за одређену појаву. *Border* је углавном схваћен као демаркациона линија која не подразумева никакав простор, увек је део *frontiera* и често се „креће“ у њему. Отуда је *frontier* као простор око границе већ услед те своје ширине трајнији и стабилнији, док је *border* нешто што је пре подложно корекцији путем војне силе или политичке воље.

6) *Dr Tibor Varadi o blagu iz porodične advokatske arhive*, List Zrenjanin, 29. oktobar 2015, Internet, <http://www.listzrenjanin.com/dr-tibor-varadi-o-blagu-iz-porodicne-advokatske-arhive/>.

На руском језику је пак граница „линија додира“, што упућује на могућу блискост колико и на потенцијал сукоба јер линија додира постоји и у рату.

У времену конфликта постоје и границе у настајању, које и поред своје аморфности имају своју примарну функцију раздвајања. У политичкој теорији се оне називају транзиционалним простором (*transitional spaces*) будући да често представљају нове, још међународно непризнате границе, али са постојањем јасне тенденције да ће то бити учињено. Појам транзиционалног простора је у политичку теорију дошао из психологије преузимањем појма транзиционалног објекта као инструмента ширења простора детета, који је прва описала Мелани Клајн. Транзиционални објект је онај који дозвољава детету безбедан излазак из мајчинског крила и наручја у шири, нов, а ипак довољно сигуран простор. У конфликту то могу бити сопствене оружане снаге или присуство међународних снага које гарантују безбедност у тој зони. Чак и онда када се признају нове границе од стране међународних фактора, транзиционални простор практично не престаје да постоји. Најтежи задатак није његово формално укључивање у неку државу већ стварање таквих услова живота и привређивања који тај простор чине одиста равноправним и за све безбедним простором те државе.

Културолошки, цивилизацијски и етнички узев граница може бити и дубок и широк простор. Постоје и изузетно дубоке и широке цивилизацијске границе каква је на пример балканска. Њихова дубина проистиче из скоро перманентне нестабилности тих простора која је узрокована честим сукобима држава и народа услед чега су и разграничења међу њима честа и отуда и махом привремена, па се делови простора који су били некад уз границу неретко не стигну стабилизovati пре нове промене и стога остају задржани у свести као латентна граница. Уопште узев, конфликти и њихова учесталост су главни узрок створене дубине границе која чини одређени простор више границом него стабилном територијом. Дубоке границе само потврђују да све што је територија може бити граница. Питање је само учесталости реализације те могућности.

Будући да се граница успоставља између различитости, она никад није само крај, већ је увек и почетак, тачније она је крај својег и почетак туђег света. Иако смо склони да предност дајемо свему своме и да у име своје сигурности и другог добра гледамо на крај свога простора као на крај свега сигурног и доброг, Хајдегер (*Martin Heidegger*) опомиње да граница није само место „код

чега нешто престаје“.⁷ Она је увек и место где нешто почиње, а то нешто може бити и добро. Зато је граница и место сусрета колико и место сукоба.

Иако претпоставља организовање, граница је простор ентропије. Свако граничење са неким или нечим је процес у коме се догађа фрагментација разних процеса и њихово преплитање које се може и не мора испољити у одржању колико и у нестанку границе, али се увек завршава стварањем особене културе.

Знаменити скандинавски политиколог Стеин Рокан (*Stein Rokkan*) који је 60-их година двадесетог века извршио поделу свих политичких простора на центар и периферију,⁸ превидео је да постоји и нешто треће, а то је граница схваћена као залеђни простор граничне линије који и њу обухвата. Тај, по много чему увек посебан простор има своја посебна правила живота и логично и своју посебну културу. Кад је реч о граници Рокан је био утолико у праву што све, па отуд и граница, има свој центар, али тај центар је у случају границе двострук. Прво, њен природни центар је само место граничења, она танка линија раздвајања двају целина, и друго, свака граница схваћена као одређени војни, географски и духовни захват у дубину простора са обе стране граничне линије, има и центар своје периферије, обично оваплоћен у највећем насељу границе.

Центар је увек симбол моћи, а периферија то није никад. На граници је само одговорност. Њена моћ заштите одсликава моћ целе заједнице. Рецимо, све врсте кора воћних плодова садрже материје које ефикасније штите здравље него што то чини унутрашњост плода. У питању је моћ границе. Све што је предвиђено да буде граница од јачег је материјала него оно што она штити. Оно што је нечему граница створено је за првенство у нападу колико и за првенство у одбрани онога чему је граница. Све што је намењено граничењу отуда је специфичан и увек тврђи део од онога чему је граница, било да је реч о кори јабуке или оштрици мача. Док је граница у политици штит, она је у култури пре свега апсорбер, а тек онда и филтер за туђе културне утицаје.

На граници се перманентно одвија сукоб између захтева политике и потреба културе, на делу је стални дуел између моћи и духа.

Пропаст нечије културе почиње падом граница који не мора бити само војни, а стварање и успостављање чак и дозирано пропусних или привремено отворених граница је, са друге стране, ва-

7) Мартин Хајдегер, *Списи о уметности*, нав. дело, стр. 182.

8) Stein Rokkan, Derek W. Urwin, *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*, Sage Publications, 1983.

жан услов за уздизање културе, о чему у историји Срба најбоље сведочи Први српски устанак⁹ када су Срби за отприлике једну деценију основали преко тридесет школа, а да пре тога вековима нису имали ниједну.

Култура оплемењује смисао живота свему, па и граници. Као што центар и периферија имају своју особену живљену културу, има је и граница. Свака, а поготово живљена култура је култура не само неког времена већ и простора.¹⁰ Култура границе се разликује од конзументске културе центра која тежи да оствари принцип поседовања, принцип имати, а не принцип бити, по томе што је за људе са границе најважније преживети, дакле егзистенцијално бити, док је мање важно много имати већ из разлога што је сваки посед на граници несигуран.

Што се у граничном простору више одмичемо од граничне линије то мање имамо присутну културу границе, а више културу центра.

Култура границе је масовна култура која се гради прожимањем утицаја с обе стране границе и условима живљења на граници. Култура је увек комуникација, отуда чак и комуницирање силом на граници узрокује стварање понечег културно сличног код обе сукобљене стране. С обзиром да је граница одбрамбени зид државе, онај кордон који треба да одбија све што је не само опасно већ и непознато и отуда можда ризично, култура границе се формално доживљава као култура нетолеранције сваке врсте. Изузетност у смислу сталне могуће изложености опасности, као и важност одбране целине дају основ за „право“ на смањење толерантности на граници услед чега се културни образац границе приближава културном обрасцу перманентно ратних подручја. При том на културни живот и културу границе негативно утиче и свака ескалација кризе.

Култура границе је уједно и специфична култура живота и специфична култура смрти.

Људи на граници нису само војници. Док су на граничној линији само војници на стражи, све дубљи улазак у гранични простор открива све више сталних становника и специфичност њиховог живљења.

Вечито могућа драма на граници захтева сталну процену појединца о своме добру у условима живота на граници, а поготово у условима кризе. На граници као очевидном простору кри-

9) Види: Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, књ. прва, Институт за политичке студије, Београд, 1991.

10) Rejmond Vilijams, „Analiza kulture“, u zborniku: *Studije kulture*, (priredila: Jelena Đorđević), Službeni glasnik, Beograd, 2008, стр. 130.

зе нема толико вере у бољи живот колико има тежње да се живот искористи одмах и на сваком плану услед неизвесности његовог трајања, колико и трајања ма ког добра у њему.

Постоји значајна разлика између егзистенције људи који живе на граници неке заједнице и оних који живе у њеном центру. Граница је подручје где се закони поштују онолико колико је то могуће. Оскудност, опасност и тежак живот дају људима на граници прећутно „право“ на повремену неправност, противправност, па и релативну неморалност њихових поступака. Припремани на насиље против оних који угрожавају границу, они насилност прихватају као део, па чак и као стил живота. Зато што је ситуација на граници изузетна, и они су изузети од Фројдовог захтева да „култура мора да учини све како би агресивном нагону ставила ограде“.¹¹ Шверц ни у једној земљи није дозвољен, а свуда највише шверцују они који живе на граници. Разуме се да они то „право“ не морају да искористе, баш као што ни други људи никад не искористе неко од својих бројних права.

Живот на границама формира посебан, граничарски менталитет који, мада није свуда исти, има довољно генералних карактеристика које се могу препознати у стилу живота и начину мишљења сваког пограничног становништва. Однос према животу не подразумева сталност ичега сем претпостављене сталности границе, која се исказује као сталност неизвесности коју емитују границе. Може се рећи да економска култура сваке границе није само култура штедње за стално могуће кризне „црне дане“, већ и ирационалног трошења у складу са несигурношћу не само тока живота, већ и у складу са неизвесношћу времена његовог трајања. Неизвесност је онај фактор, који и онда када је неизвесност непризната, дестимулише сваку културу штедње. Живот граничара створио је бећаре, или *bekjare* – војне добровољце који за ноћ троше плату зато што не знају да ли ће сутра или ускоро још бити живи. Они и њима слични, природни су узор на раштајима границе, њима се услед разумевања ситуације прашта инцидентно расипништво и дерт који би у другој средини и њеној култури штрчали. Буран живот граничара је компензација за његову материјалну несигурност и евентуалну краткоћу живљења. Еманација њихове насилности је предујам за насиље које ће кад-тад бити доживљено.

Култура границе се обликује у условима мање или веће, али сталне напетости и стрепње и отуда на граници човек није оно што треба да буде будући да је приморан да стално, или бар пречесто прави компромисе са оним што је у њему самом као у бићу највредније, и, што је још горе, зато што је стално психички разапет.

11) Сигмунд Фројд, *Антрополошки огледи*, Просвета, Београд, 2005, стр. 60.

Човек са границе је „човек какав не треба да буде“, не у смислу лошег карактера већ у смислу његове оптерећености увећаном бригом за егзистенцију и уопште великим стресом што га спречава да живи пуну људскост. Човек на граници не живи у потпуности као човек зато што је стално напет, „психички растегнут“ због стално могуће опасности и услед његове прокламоване одговорности за границу, а тиме и за заједницу у целини, што није његово природно ни жељено, већ изнуђено стање. Разапињање на крст изазива смрт услед саме разапетости.

Предвиђена да буде окамењена, а заправо веома подложна мењању, и то углавном насилном или изнуђеном, граница подразумева разапетост тла и времена, живота и смрти, мира и немира, сталне као стално могуће ванредности, и отуда и разапетост људи на том тлу, као и појачано рефлектовање свега набројаног у њима самима. Та разапетост је заузетост човека која га омеђава у слободном избору, а тиме и у досезању слободе. Људи границе су први и често највећи борци за слободу, а уједно су у великој мери неслободни услед своје сталне напрегнутости и вигилантског става који је мимикрично учињен невидљивим оку брзог пролазника кроз границе. Ако и не ствара нове напетости и контрасте, граница их својом артифицијелношћу и изазовношћу увек појачава. Та разапетост чини да није лако живети на граници. То смеју само најхрабрији, они који воле узбуђења, или они који морају ту да живе.

Изузетан је напор да се осмисли и живот и смрт на граници. Чему смрт ако је граница одиста чврста, а ако није, вреди ли за нешто несолидно умрети?

Ипак, човек на граници због свега тога не постаје аутоматски више насилан или зао, већ из тих истих разлога може постати и више добар, моралнији од оних који су у центру, будући да граничари развијају посебан морални кодекс, односно систем вредности заснован на увећаној и сталној одговорности за колектив. Такође, живот на граници рађа и потребу повећане храбрости и етос јунаштва. Отуда је систем вредности на граници често далеко уздигнутији него на неграници.

Логичан резултат свега тога је да човек границе није ни бољи ни гори од човека из центра већ да је заправо понајвише специфичан. Он чува и респектује границу, а она њега духовно обликује, потпуно у складу са мишљу Слободана Јовановића да је појединац увек производ своје друштвене средине.¹² Онако како је организована друштвена средина, и како она живи, обликује се и дух њеног појединца.

12) Види: Slobodan Jovanović, *Kulturni obrazac*, Stubovi kulture, Beograd, 2005.

Граница служи опстанку и то је њен *credo* који највише долази до изражаја у кризним временима. Шта више, свака, па и најмања дестабилизација границе имплицира кризу, а свака стратегија опстанка рачуна са чврстом и стабилном границом онога што треба да опстане. Али, сви тврде да су им границе чврсте и сигурне, а сви страхују од продора туђег и непознатог преко границе, као нечега могуће опасног по целину. Феноменолошки гледано, граница је простор неподржан елементом трајне сигурности. Због тога је и култура границе одредљива као нестабилна култура, култура стварне или латентне кризе, која обухвата вредности које су често у нескладу, па и противуречне, и које све заједно више чине збир него систем вредности. То је основни разлог због чега никада није могуће на граници истовремено остварити све оне вредности које обухвата њена култура.

Реч криза тешко може да поврати свој првобитни смисао (процењивање, одлука). Она је дефинитивно постала ознака за карактер стања ствари у економији, политици или на личном плану. Иако спомињање речи криза при том првенствено асоцира на лоше и ванредно економско или политичко стање и уопште на одсуство реда, бољитка и напретка на макросоцијалном плану, или пак кад је реч о микросоцијалном на поремећеност међуљудских односа међу ближњима, рецимо међу супружницима, криза је далеко обухватнији феномен. Као динамички феномен, стално латентна, у сталном покрету од једне ка другој опцији и оријентацији, она може да обухвати било кога или било шта што живи или функционише. Криза је програмирана у сваком бићу и сваком процесу и систему као њихов интегрални и могуће доминантно испољиви део, али исто тако може доћи извана као нешто предвидљиво или непредвидљиво, а угрожавајуће по оно у шта продира. И превише је потврда да се кризе понекад планирају и намерно изводе, а стара је истина да нечија криза омогућује просперитет неког другог.¹³

Свака криза се збива у неком времену и траје неко време. Како је време ресурс који се не обнавља, криза је, уколико је антропоцентрична увек и неквалитетна потрошња људског времена, а тиме и људског живота јер је наше време ништа друго до наш живот.

Духовна криза је одсуство разумевања смисла живота као често нежељеног низа и сплета збивања који у нама изазивају страх од онога што следи, од Следећег које се не да контролисати, а онда ни превладати.

13) Нпр. Лајбниц институт за економске студије је објавио 2015. године да је Немачка на грчкој кризи зарадила преко милијарду евра. Према: „Немачка на помоћи Грчкој зарадила 1,34 милијарде евра“, *Политика*, 14. јул 2017, стр. 3.

У свакој кризи је садржан зачетак новог напретка управо зато што је она крај или наговештај краја и истрошености нечег старог или постојећег као непрогресивног, јер да је то било у стању да ствара напредак не би ни запало у кризу. Тај нови напредак је увек видан у стварању. Стварање у култури је у времену кризе важније од економског, јер уколико је оснажена духовност све ће неминовно ићи набоље и у другим сферама. Стварање у времену кризе је заправо бунтовни одговор нашег бића на стање кризе. Нема никакве сумње да криза може бити и инспирација за стварање, као и да стварање може бити и својеврсна терапија за кризу. Друго је питање може ли се стварати, ако не максимално квалитетно, а оно бар довољно квалитетно у времену или стању кризе и стрепње којом је човек у кризном времену и стању обузет. Највећа дела људске културе углавном ипак нису настајала у кризно време, нити на граници већ из разлога што тада предност над културом има егзистенција. Изузеци,¹⁴ као и увек, само потврђују и то правило.

Појам криза кризе¹⁵ се формирао имањем у виду демаркације субјект – објект. Тиме се криза кризе одређује као антропоцентрична појава и указује се да је и сам појам кризе у кризи, бар колико и кризни дискурс. Уједно се отвара питање да ли је криза уопште криза ако је трајно стање нечега јер онда нема одклона од нормалности стања и реда напросто зато што исти не постоје. Рецимо, нека друштва су перманентно била или јесу у кризи за све време свога постојања. То неминовно имплицира политичку лаж о кризи, било да је у питању тврдња о њеном непостојању или постојању, степену, перспективи њеног трајања и времену након њеног завршетка.

Криза кризе је, колико препознато одсуство смисла нечег, толико и покушај поништења нечег кризног као лошег довођењем тога у стање кризе. Постоји додуше и други пут, а то је покушај нормализације стања кризе, њено третирање као нормалности. Ипак, несумњиво је да је изазивање кризе кризе далеко изазовнији и креативнији образац духа од тог пута.

Граница је чешће у кризи него што су у кризи центар или периферија. Заправо, она је скоро стално у стању кризе.

По правилу границе се доживљавају као нешто опасно, непријатно и несигурно, па сви теже да их што пре прођу. За многе је зато сам чин преласка преко било које границе безразложно кризан и стресан. На границама се остаје само ако се мора и док се мора.

14) Види: Зоран Аврамовић, „Владан Десница – парадигма граничне српске културе“, у: *Огледи из српске културе и књижевности*, Београд, Завод за уџбенике, 2015, стр. 223-333.

15) Појам „криза кризе“ је у нашу друштвену теорију увео Драгољуб Којичић.

Простор границе је простор на коме се стално ишчекује кризно стање што га чини простором мање или веће, али сталне виртуелне кризе. Отуда се у границе и уз границе не инвестира много па су простори границе¹⁶ често сиромашнији него што би требало да буду.

Свет границе је као микрокосмос. На свакој граници су неминовни додири различитог – етноса, нације, вере или напросто државног поседа. То условљава скоро шизофрену ситуацију да су истовремено појачане негативне емоције према свему што је са друге стране границе, док са друге стране тај додир води у нужност суживота и разноврсног мешања са иним која временом доводи до веће или мање мултикултуралности. Мултикултуралност се читује у усвајању нечег од оног „другог“, нечег са друге стране границе – почев од језика до културе становања и типа исхране, а завршава се делимичним, мањим или већим усвајањем начина мишљења, па и начина стварања у различитим формама уметничког изражавања. Култура границе је стога увек изразито хибридна култура. Све у свему, људима са обе стране границе, и поред тога што истичу да су веома различити „сличне су и културне парадигме и културне контроверзе“.¹⁷ Није ни чудо, граница је увек нешто заједничко, нешто што никад није само наше већ је увек нешто што је још нечије.

Тако спојени, а при том стално устремљени једни на друге, људи са границе подсећају на завађене сијамске близанце који, што се више преплићу то више тврде да се више разликују. Различитост се пренаглашава зато да би граница имала смисла, односно да би се подстакла брига за себе и чежња за туђим.

На граници је крв као монета. Култура границе, крајње антифрејдовски изискује да су њени носиоци увек гласни у изражавању своје спремности да пролију крв, било своју, било крв „оних преко границе“, а при том у њима тече крв која је заправо измешана са крвљу „оних“ са друге стране границе. Циљ граничара је да потпуно познају свој део границе као некакву своју, „личну“ границу, како би могли што успешније да је одбране, сасвим у складу са оном Хегеловом мишљу да „познавати своје границе значи умети жртвовати се“. Ако ико уме да се жртвује и живи са прихваћеном идејом о саможртвовању, то су људи са границе. Њихов циљ није да погину на граници већ да је одбране, а за тако нешто одиста је потребно

16) О литератури и култури границе види нпр: Владислава Гордић Петковић, „Писање уз границу – Трст као мали град великих разлика“, *Култура*, бр. 138, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 2013, стр. 93-101, као и Frenk Dž. Lečner, Džon Boli, *Kultura sveta: začeci i ishodi*, CLIO, Beograd, 2006, стр. 30.

17) Владислава Гордић Петковић, „Писање уз границу – Трст као мали град великих разлика“, нав. дело, стр. 95.

умеће, својеврсни *art* борбе и преживљавања. У томе неупадљиву, али важну улогу игра култура границе са својим својством да више него иједна друга култура бива по потреби „главни терен на којем се и даље могу развијати фантазије о чистоти, аутентичности, границама и безбедности“.¹⁸

Граница је место увек могуће опасности и смрти. Оне, попут журних путника, увек прве стижу на границу. Осуђена на трајну напетост и неизвесност, граница увек ствара неку посебну културу и живљења и умирања. На граници није ни необично нити је ретко насилно умирање. Иако је очекиванија, смрт је на граници чешћа и изненаднија него у неграничним подручјима. Отуда је култура границе као култура латентног насиља увелико и култура смрти.

Граница је прожета привидом своје стабилности и трајности као својим кредом у који се не сме сумњати иако нам историографске мапе и цртежи показују да ништа није несталније од границе. Као да су живе, оне се повремено, а за укус обичног човека исувише често, покрећу, и то углавном бочно, попут змије. Њихов значај је видан и у обавезном бележењу сваке, па и најмање њихове промене које се свеукупно означавају у међународном праву као „историјско кретање границе“. *De iure* чврсте и непроменљиве, оне су *de facto* увек само привремене, те отуда, са историјског аспекта гледано увек и провизорне. Свака граница је увек изазов за неког, за његову потребу да увећа свој простор и тиме учини себе моћнијим и сигурнијим.

Извесност присуства другог и страног на граници и иза ње, није само опомињуће, већ је и угрожавајуће. Отуда граница увек има нешто од апокалиптичне атмосфере.

Стално ишчекивање фаталног сукоба изискује потребу сталне ефективне контроле границе, јер неконтролисана граница и није граница, а оно што она омеђава онда није вредно.

На њој је далеко израженији проблем идентитета, тачније, далеко чешћи је расцеп и губитак идентитета него у центру или периферији. И док на граници вера, нација и држава често бивају исувише строго и једнострано наглашени, култура се појављује као оно што спаја људе поред границе. Временом неизбежно одређени сплет језика и културе живљења колико и културе смрти изазива својеврсну фактичку једнозначност, и границу са обе формално раздвојене стране полако претапа у непризнато Једно, а то једно је раздвојено неком крајње артифицијелном цртом ма колико она (та црта) била и услов живљења и смисао свеукупног делања људи са границе.

18) Ardžun Apaduraj, *Strah od malih brojeva*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, стр. 32.

На свакој граници, уколико је она уједно и верска има далеко више превавања него у неграничним подручјима. Изазов другог и туђег као потенцијално бољег је на граници већи него ма где другде. Издаја је на граници углавном изнуђена радња ради преживљавања или је пак ситан лукративан чин. Велеиздаје се дешавају у центру. Издаја целине је далеко чешћа у центру него на граници заједнице, зато што се издаја увек прво зачиње у уму, а центар је тај који у заједници врши улогу ума. Ако у центру као уму заједнице нема довољно одговорности за целину, већ то је издаја целине. Позиција центра није никад сама по себи довољна гаранција за солидност.

Ипак, иако су јефтине и ситне и издаје на граници могу имати огромне последице по целину. Иако се границе замишљају, граде и рекламирају као чврсте оне су обично фрагилне и увек пуне изненађења кад је реч о њиховој сигурности. Кинески зид, та свакако најчудеснија граница у историји света и вековни синоним за апсолутну сигурност, обесмишљен је једним јединим коруптивним гестом официра кинеске страже који је за шаку злата отворио врата монголској војсци што је за резултат имало вековну владавину Монгола над Кинезима.

Граница је место где су чврсто сплетени Ерос и Танатос у сталној борби и у истовременом, сталном и зачудном, али више него довољном складу.

Како се криза на граници не манифестује тек као латентност већ као њена стална судбина, границе живећи ту своју судбину обликују не само живот људи на њима, већ и њихове карактере и културу.

И љубав према свом роду и држави је често јаче манифестована на граници него у центру друштва и то се итекако рефлектује у стваралаштву. То је можда најбоље исказао Милош Црњански одговарајући 1964. године на питање Анђелка Вулетиха шта је била битна карактеристика његовог стваралаштва: „Национални осећај пре свега, као и код целе моје генерације. Љубав према свом, не баш срећном народу. Љубав према нашој заосталој књижевности. Та љубав није никаква заслуга. Она је просто последица мог рођења на северној граници, крајњој граници нашег народа. То је имало за последицу претерани осећај национализма. Ја тиме тумачим пред самим собом скоро све што сам радио, писао, претрпео, до завршетка године 1934...“.

Наружена кризом, а украшена појачаном емоцијом и особитом културом свака граница је одиста свет за себе. При том је важна колико и центар, ако не и важнија. Без сигурне границе ни

центар ни периферија нису сигурни, шта више, без ње они престају да постоје и да буду центар и периферија. Границе држава нам само помажу да одмеримо границе културних утицаја и никад не чине чврстим разграничења различитих култура.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић Зоран, „Владан Десница – парадигма граничне српске културе“, у: *Огледи из српске културе и књижевности*, Београд, Завод за уџбенике, 2015, стр. 223-333.
- Гордић Петковић Владислава, „Писање уз границу – Трст као мали град великих разлика“, *Култура*, бр. 138, Завод за проучавање културног развојка, Београд, 2013, стр. 93-101.
- „Немачка на помоћи Грчкој зарадила 1,34 милијарде евра“, *Политика*, 14. јул 2017, стр. 3.
- Симеуновић Драган, *Нововековне политичке идеје у Срба*, књ. прва, Институт за политичке студије, Београд, 1991.
- Фројд Сигмунд, *Антрополошки огледи*, Просвета, Београд, 2005.
- Хајдегер Мартин, *Списи о уметности*, ЦИД, Подгорица, 2014.
- Арадурај Ardžun, *Strah od malih brojeva*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.
- Bauman Zygmunt, “Soil, blood and identity”, *The Sociological Review*, 40 (4)/1992, стр. 675-701.
- Ћавошки Kosta, *Моć и превласт. Tukididova politička misao*, Catena mundi, Beograd, 2015.
- Dr Tibor Varadi o blagu iz porodične advokatske arhive*, List Zrenjanin, 29. oktobar 2015, Internet, <http://www.listzrenjanin.com/dr-tibor-varadi-o-blagu-iz-porodicne-advokatske-arhive/>.
- Hegel G. W. Friedrich, *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Jovanović Slobodan, *Kulturni obrazac*, Stubovi kulture, Beograd, 2005.
- Lečner Frenk Dž., Boli Džon, *Kultura sveta: začeci i ishodi*, CLIO, Beograd, 2006.
- Reicher Steve, Hopkins Nick, *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2001.
- Sacks Jonathan, *The Dignity of Difference. How to avoid the Clash of Civilization*, London – New York, Continuum, 2003.
- Stein Rokkan, Urwin Derek W., *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries.*, Sage, 1983.
- Vilijams Rejmond, „Analiza kulture“, u zborniku: *Studije kulture* (priredila: Jelena Đorđević), Službeni glasnik, Beograd, 2008, стр. 124-133.

Dragan Simeunovic

THE BORDER AS PHENOMENON

Resume

This paper is about borders and about the culture of those who live by the border.

Lead by the goal to determine, as precisely as possible, the space of their security and complete freedom, all living beings try to limit their world, and it has multiple consequences. One of them is the creation of various, both visible and invisible, borders.

Every life, as well as existence and life in general, is marked by at least two borders: birth and death. All human borders are relative and transient, except for death as the border of life, and that is why we perceive it not as something human, but as something absolutely anti-human.

Apart from the drive to possess a territory, togetherness also requires borders. A border in the name of the collective, or a community, is always founded on some difference between that and other communities. That difference is always proclaimed to be important, if not the most important, although it can be entirely symbolic in its nature.

As a rule, borders are seen as something dangerous, unpleasant and unsafe, so everyone tries to cross them as quickly as possible. One stays at the border only if he has to, and only while he has to. Space at the border is the space where a crisis is always expected, and that makes it not only the space of bigger or lesser, but also of perpetual virtual crisis. Therefore, there is not much investment in the border and border areas, so the border spaces are frequently poorer than they should be.

The border is not just a narrow imagined line, as jurists and politicians tend to present it. It is also an elastically defined space around a formally permanent, but actually very swiveling line. This movability of the border is its very important and permanent feature, which is usually not recognized by those who established the border, and emphasized by those who want to remake it.

The whole is protected at the border. More precisely, the whole would not exist without the border. The border extends to the point where someone's power of possession is indisputable. No one, on either side of the border, is too small or hopelessly weak, because if they were, there would be no border.

The border is established between the dissimilar. It is not only the end, but also a beginning, more precisely, it is the end of one's

world and the beginning of someone else's. Although we tend to favor everything that is ours, and to, in the name of our own safety and other benefits see the end of our own space as the end of everything safe and good, the border is not the place where something ends, but where something begins, and that something can be good as well. Therefore the border is the point of encounter, as much as of conflict.

Keywords: border, whole, security, crisis, movability of the border, border as a space, border as the point of conflict, border as the point of encounter

* Овај рад је примљен 1. августа 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.